

Makalenin Geliş Tarihi: 12 Nisan 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 23 Mayıs 2020

SEBASTEIA'NIN KIRK ŞEHİDİ THE FORTY MARTYRS OF SEBASTEIA

*Hülya Kaya Hasdemir**

Öz

M.Ö. 63 yılında imparator Pompeius tarafından bir kent olarak kurulan Sebasteia (Sivas)'da, Roma döneminde yaşanan önemli olaylardan biri de kırk Romalı Hristiyan askerinin inançları uğruna şehit edilmesidir. İmparator Constantinus zamanında Milano Kararnamesi (M.S. 313) ile Hristiyanlara inançlarını yaşamalarında özgürlük tanınmıştır. Buna rağmen, Constantinus ile yönetimi paylaşan ve her zaman bir paganist olarak kalan Licinius tarafından her fırsatta Hristiyanlara büyük eziyetler edilmiştir. M.S. 320 yılında kırk inançlı asker, Licinius'un emri ile Sebasteia'da önce hapse atılmış, ardından şiddetli soğukun yaşandığı kış mevsiminde donmuş bir gölün kıyısında ölüm acılarına son verene kadar beklemeye zorlanmıştır. Hristiyanlık dünyasının evrensel şehitleri olarak kabul edilen bu kırk asker onuruna olayın yaşanmasından 53 yıl sonra Caesaria (Kayseri) piskoposu Büyük Basileios tarafından kült düzenlenerek, kiliseler yaptırılmıştır. Basileios'un ardından kült Kapadokya bölgesinden hızla doğu ve batıya yayılmış ve kutsal mekânların duvarlarında popüler bir tema olarak uzun yıllar boyunca kullanılmıştır.

Bu çalışmada Hristiyanlık dünyasında hala büyük saygı duyulan Sebasteia'nın Kırk Şehidi menkıbesinin geçtiği kaynaklar, kutsal şehitlerin kültürünün yayıldığı coğrafya ve kültürün sanattaki yansımaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sebasteia, Kırk Şehitler, Hristiyan, Basileios, Nyssalı Gregorius.*

Abstract

One of the important events happened in Roman Period, in Sebasteia (Sivas) established as a city by Emperor Pompeius in 63 BC, was that forty Roman Christian Soldiers were martyred for the sake of their belief. In the period of Emperor

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-9529-1167

Constantinus, Christians were granted to practice their belief with Milano Decree. However, Licinius, who shared the sovereignty with Constantinus and always stayed as a pagan, tyrannized over Christians on all occasions. In AD 320, forty religious soldiers were first imprisoned by the order of Licinius in Sebasteia and then forced to wait on the side of a frozen lake in a very cold winter until death put them out of their misery. A cult was held in honor of these forty soldiers, who are still accepted as the universal martyrs of the Christian world, after 53 years from the event by Caesaria (Kayseri) bishop St. Basil the Great and churches were constructed. After Basil, the cult became popular quickly in the east and west and used in the wall of the sacred places as a popular theme for long years.

In this study, the sources including the Legend of Forty Martyrs of Sebasteia, which is still a highly respected city among the Christian world, the geography where the cult of the sacred martyrs became popular and the reflections of the cult in arts were discussed.

Keywords: *Sebasteia, Forty Martyrs, Christian, Basil, Gregory of Nyssa.*

Giriş

Hristiyanlığın ortaya çıktığı dönemde Roma İmparatorluğu'nda halk tarafından benimsenen inanç sayısı oldukça fazlaydı. Bunlar arasında Mısır'dan gelen İsis Kültü, Kartacalı komutan Hannibal ile yapılan savaşlar sırasında Roma'nın kurtarıcısı olarak M.Ö. 3. yüzyılın sonlarında Anadolu'dan alınan Ana Tanrıça kültü, güneş ve askerlerin koruyucusu olan Mithra kültü ve Yahudilik başı çekiyordu. M.S. 1. ve 2. yüzyıllarda Hristiyanlık, halk arasında huzursuzluk ve güvensizlik hissinin yayılmasına neden olmuştur. Kentlerde yaşanan kuraklık, sel ve kötü hasat gibi tüm doğal felaketlerin nedeni olarak görülen Hristiyanlar, sert cezalara çarptırılmış hatta birçoğu bu sebepten dolayı hayatını kaybetmiştir. M.S. 3. yüzyıla gelindiğinde sayıları giderek artan Hristiyanlar imparatorluğun emrettiği dinsel törenlere katılmayı ve orduda görev almayı reddetmeye başlamışlardır. İmparatorluğa hiçbir şekilde sadakat göstermeyip, kendilerini tamamen tanrıya adayan Hristiyanlara devletin yanıtı oldukça sert olmuştur. M.S. 250 yılında Decius tarafından Hristiyanlara büyük baskılar uygulanmış, hatta bu dönemde yayımlanan bir imparatorluk emirnamesi ile her vatandaş yargıç huzurunda putperest tanrılara kurban keserek, bunu belge ile kanıtlamak zorunda bırakılmıştır (İznic, 2009: 48-52). Aslında paganist tanrılar kültü, dini vasfından ziyade bir iktidar aracı ve iktisadi bir kaynak olduğu için önemsenmiştir. Çünkü tapınak ekonomisini geliştiren kurban ve sunular, tapınaktan tekrar imparatorluğa aktarılıyordu (Stephenson, 2016: 15-19).

İmparatorlukta devlet dininin paganizmden Hristiyanlığa geçiş süreci Constantinus döneminde başlamıştır. M.S. 312 yılında gerçekleşen Milvian Köprüsü Savaşı sonrasında Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyeti Constantinus ve Licinius'a geçmiştir. Ertesi yıl 313'te iki imparator tarafından yayımlanan Milano Kararnamesi ile Hristiyanlara dinlerini yaşama özgürlüğü verilmiştir. Licinius, önceleri Constantinus ile iyi geçinmek için Hristiyanlara hoşgörülü yaklaşmış ancak sonraki dönemlerde kararnameyi göz ardı ederek tekrar Hristiyanlara zulmetmeye başlamıştır (Betten, 1992: 191).

Constantinus tarafından inanç özgürlükleri serbest bırakılmış olsa da Hristiyanlar, bazı dönemlerde zulüm görmeye devam etmiştir. İmparator Lulianus Apostata (M.S. 361-363) saltanatı Hristiyan halk için güçlüklerle dolu bir dönem olmuştur. Özellikle Kapadokya bölgesinin başkenti Caesaria’nın Hristiyan halkı Lulianus’tan çok zarar görmüştür. Tam adı Flavius Claudius Lulianus Augustus olan Lulianus, Doğu Roma’nın son pagan imparatoru olmuştur. Lulianus, çocukluğunda yoğun bir Hristiyan eğitimi almasına rağmen pagan inancını tercih etmiş ve bu nedenle Hristiyanlar arasında Apostata (din değiştiren) olarak anılmıştır. Şehrin yerli halkı buradaki pagan tapınaklara zarar verdiği için Lulianus’un hedefi haline gelmiş ve büyük eziyetlere maruz kalmışlardır (Hakman, 2013: 199 vd).

Roma dini yaşamına katılmayan ve mevcut düzeni bozan tutumlar sergileyen Hristiyanlar, pagan yurttaşları tarafında da sevilmiyor ve yerel zulümlere maruz kalıyorlardı. Bu Hristiyanların birçoğu imparatorluk tarafından hapis, sürgün hatta ölüm cezalarına çarptırılmıştır. Hristiyanlara karşı uygulanan baskı ve zulüm Hristiyanların dünyasında önemli bir yer kaplayan *martyr* (din şehidi) kavramının ortaya çıkmasına yol açmıştır (Simon, 2017: 118-119). Bunlardan Sebasteia’nın Kırk Şehidi, Geç Antik Çağ’ın en popüler Hristiyan azizleri arasında yer almıştır.

Kutsal Kırk Şehitler

Roma imparatorluğu hâkimiyetinde Sebasteia şehrinde yaşanan önemli olaylardan biri kırk Hristiyan Romalı askerin şehit edilmesi olmuştur. Kırk asker M.S. 320 yılının kış mevsiminde inançlarını terk etmeyip, paganist tanrılara kurban vermeyi reddettikleri için işkence ile öldürülmüştür. (Walsh, 2007: 84).

İmparatorluğun idaresinde Constantinus ile birlikte hareket eden koyu bir paganist olan Licinius, 313 yılında çıkarılan yasa ile dini özgürlüklerine kavuşan Hristiyanlara her fırsatta eziyet etmeye devam etmiştir (Betten, 1992: 191). Licinius, valilere tebliğler yollayarak Hristiyanları inançlarından döndürmelerini emretmiştir. Ermenistan valisi olarak görev yapan Agricoalus, Legio XII Fulminato garnizonundaki kırk Hristiyan askeri putperest inancı reddettikleri için Sebasteia’da hapse attırmıştır (Walsh, 2007: 84; Dam, 2003: 133). Şehirde yaşananları duyan General Lysias, askerleri sorgulamak için Caesaria’dan Sebasteia’ya gelmiştir (İsrael ve Yacoub, 2014: 5-6). Zindana atılan askerlere inançlarından dönmeleri için önce iyi davranılmış ancak askerler vazgeçmeyince ölümleriyle sonuçlanan korkunç işkence başlamıştır.

Olay şehirde şiddetli soğukun hâkim olduğu kış mevsiminde yaşanmıştır. Sıfırın altındaki sıcaklıkta askerler kıyafetlerini çıkarmaya ve donmuş bir gölün kıyısında durmaya zorlanmıştır. Askerlerin direncini kırmak için gölün kenarında sıcak banyo hazırlanmıştır. Gece olunca askerlerden birisi işkenceye dayanamayarak, arkadaşlarının yanında ayrılıp sıcak banyoya girmiştir (Buckle, 1921: 353-354; Walsh, 2007: 84).

Süryani Aziz Efraim'in anlatısına göre, dondurucu soğukta gölde bekleyen askerler inançlarından vazgeçemedikleri için tanrı tarafından başlarına ışık halesi konularak ödüllendirilmişlerdir. Ancak gölde bekleyen askerlerden birisinin kaçmasıyla hale sayısı otuz dokuza düşmüştür. Askerler sayılarının kırk olarak kalması için dua ederken, göldeki askerlerin başında nöbet tutan Aziz Mathias kıyafetlerini çıkararak göldeki askerlere katılmıştır. Mathias'ın göle girmesiyle birlikte onun da başında bir ışık halesi belirmiştir. Sabah olduğunda gölde bekleyen askerlerin büyük kısmı hayatını kaybetmiştir. Geride kalan cansız bedenler ile can çekişen askerlerin bedenleri yakılmak üzere arabaya yüklenmiştir (Dam, 2003: 132 vd; Kazdan ve Sevcenko, 1991: 799-800). İşkencenin ardından hala hayatta olan Meliton'un diğer askerlerle birlikte şehitlik mertebesine ulaşmasını isteyen inançlı annesi, oğlunu kucağına alarak yakılmaya götürülen askerlerin yanına koymuştur (Moreau, 1924: 320). Şehitlerin bedenleri Hristiyanlar tarafından kutsallaştırılmasını diye yakılmış ve külleri savrulmuştur. Buna rağmen Hristiyanlar, şehitlerden geriye kalan kalıntıları gizlice toplayarak ya da satın alarak edinmeyi başarmışlardır. Nyssalı Gregorius'un anlatımına göre bu kalıntıların büyük kısmı Aziz Basileios ve annesi Azize Emnalia, Aziz Nyssalı Gregorius, Sebasteialı Aziz Petrus ve Azize Makrina tarafından himaye altına alınmıştır (Dam, 2003: 132 vd.).

Sebasteia'nın Kırk Şehidin isimleri birçok kaynakta geçer. Ancak bu kaynakların bazıları iyi korunamadığı için isimler tam olarak okunamamıştır. M.S. 7/8. yüzyıla ait bir Ceneviz papirüsünde (PUG I, 41) kutsal şehitlerin isimleri eksiksiz olarak okunabilmiştir. Bunun dışında Roma'daki Santa Maria Antica Kilisesi, Göreme ve Ürgüp civarında yer alan kutsal yapıların duvarlarında da askerlerin isimlerine rastlanılmaktadır (Hagedorn, 1984: 148-149). İnançlarından dönmeyerek ölümü kabullenen kırk askerin isimleri şunlardır: Hesychius, Meliton, Heraclius, Smaragdus, Domnus, Eunoicus, Valens, Vivianus, Claudius, Priscus, Theodulus, Euthychius, Ioannes, Xantheas, Helianus, Sisinius, Cyrion, Angius, Aetius, Flavius, Acacius, Ecditius, Lysimachus, Alexander, Elias, Candidus, Theophilus, Dometian, Gaius, Gorgonius, Leontius, Athanasius, Cyril, Sacerdon, Nicholas, Valaerius, Philoctimon, Severian, Chudion ve Aglaius (Hagedorn, 1984: 148-149; Barut, 2017: 72).

Hristiyanlık dünyasının evrensel şehitleri olarak kabul edilen kırk askere, şehit edilmelerinin ardından kutsallık yüklenmiş ve Hristiyanlar tarafından anılmaya başlanmıştır. Olayın yaşanmasından yaklaşık 50 yıl sonra bölge piskoposu olan Aziz Basileios, M.S. 373 yılında Caesaria'da Sebasteia'nın Kırk Şehidi kültünü kurmuş ve yortu kutlamalarını başlatmıştır. Julian takvimine göre 9 Mart, Gregory takvimine göre 22 Mart'ta kutlanılan Sebasteia'nın Kırk Şehidi yortusu evrensel kilisenin en büyük şölenlerinden biri haline gelmiştir (İsrael ve Yacoub, 2014: 3). Kültün en büyük destekçisi olan Basileios, Caesaria'da ve komşu kentlerde şehit azizlerin kültünün tanınmasını teşvik etmiştir. Basileios'a ait mektup ve vaazlarda onun Caesaria'da kırk şehit onuruna kutsal alanlar yaptırdığı anlaşılmaktadır (Destephen, 2015: 69).

Basileios’un kardeşi olan Nyssalı Gregorius zamanında şehit askerler onuruna, hem Caesaria’da hem de orijinal memleketi olan Sebasteia’da anma törenleri düzenlenmiştir. (Dam, 2003: 137). Gregorius’un 1. 5 nolu mektubu Sebasteia’daki kırk şehitler adına yapılan törene dair önemli bilgiler içermektedir. Gregorius, kentte kutsal şehitler onuruna ilk yortunun kardeşi Peter’in başpiskoposluğu zamanında düzenlendiğine değinerek, şehirdeki ilk törene katılması için kardeşi tarafından bizzat davet edildiğini kaydetmiştir (Silvas, 2007: 106). Gregorius’a ait iki vaazda Sebasteia yakınlarında yer alan bir kilisede kırk şehit anısına iki günlük bir yortunun düzenlendiğine işaret edilmektedir. Gregorius ilk vaazını kırk şehitler kilisesinde ibadet eden kalabalığın gürültüsünden dolayı erken bitirmek zorunda kalmıştır. Kilisede yer alan kalabalık, kültün toplumda oldukça fazla destekçisi bulunduğuna işaret eden bir detaydır. Gregorius, Sebasteia’dan bahsederken; “o yerin ve topluluğun en büyük meyvesi ve hazinesi şehitlerdir” demiştir (Heil vd, 1990: 152-153).

Kült zamanla daha geniş coğrafyaya yayılmış ve farklı bölgelerde kutsal şehitlerle ilgili anlatılar ve yortu kutlamalarına rastlanılmıştır. Bu örneklerden biri Kıpti (Kopt) edebi metinleridir. Kırk şehitler kültü Severus’un Antakya sürgünü sırasında Mısır’da tanınmaya başlamış ve onurlarına anma töreni düzenlenmiştir. Kıpti kilisesine ait 15. yüzyıla tarihlenen el yazmalarında Sebasteia’nın Kırk Şehidi onuruna 13 Baramhat ve 15 Amşir’de kutlamalar yapıldığı kaydedilmiştir (Yousef, 2015: 346; Kazdan ve Sevcenko, 1991: 800).

Aziz şehitlerin kültü Kapadokya ve Suriye’den sonra 4. yüzyıl sonunda batıda hızla yayılmaya başlamıştır (Gulowsen, 2001: 241). Kültün batıda tanınmasını Brescia piskoposu Aziz Gaudentius sağlamıştır. Gaudentius’a ait vaazda azizin Kudüs’e yaptığı hac ziyaretinden dönerken Caesaria’da Aziz Basileios’un yeğenleri tarafından şehitlere ait kalıntıların bir kısmının kendisine verildiğini söylemiştir. Aziz Gaudentius, bu kutsal kalıntılar onuruna İtalya’da Brescia’da bir kilise yaptırmıştır (Dam, 2003: 149-150; İsrail ve Yacoub, 2014: 10). Yine Roma’da 12. yüzyıla tarihlendirilen dört kilise ve Lateran Bazilikası’nda bulunan sunak kırk şehitler adına yaptırılmıştır (Gulowsen, 2001: 241).

Temnic yazıtından M.S. 1219 yılına kadar Sırp başpiskoposluğunun yetki alanında kalan Ohri’deki Aziz Sophia Katedrali’nde Sebasteia’nın şehitlerine ve kültüne büyük saygı duyulduğu öğrenilmektedir. Sırbistan’da kırk şehitler kültü için en fazla emek veren kişi başpiskopos Aziz Sava olmuştur. Sava’nın çağdaşı olan Dometijan, onun Xiropotam’daki Athos Dağı’nda kutsal kırk şehitler evini yaptırdığını aktarmıştır (Pavlovic, 2008: 297-299).

Hristiyanlık dünyasında hürmet gören ve oldukça popüler olan kırk şehitler menkıbesine birçok eserde yer verilmiştir. Rivayete göre, kırk asker hapse atıldıktan sonra definleriyle ilgili isteklerini içeren vasiyetnamelerini Meliton’a yazdırmışlardır. Passio metni olarak bilinen bu kaynakta kırk şehitlerden birisi olduğu kabul edilen Eustrations ölümünden sonra kendisinin ve arkadaşlarının bedenlerinin Sebasteia’da doğduğu kasaba olan Arauraka’nın Analibozara köyüne gömülmesini vasiyet etmiştir (Sevcenko, 2012: 273; Karlin-Hayter, 1991: 109).

Kırk şehitler hikâyesi Kapadokyalı kilise babaları Caesariyalı Basileios ve Nyssalı Gregorius tarafından süslenerek anlatılsa da hikâyenin aslına büyük ölçüde sadık kalınmıştır (Limberis, 2011: 318). Yine kilise babalarından Aziz Ephrem ve Aziz Ioannes Khrysostomos bazı farklılıklarla kırk şehitler menkıbesini aktarmışlardır (Moreau, 1924: 318). Antakyalı Aziz Severus, Homily XIII, 16. metinde Sebasteia'nın Kırk Şehidi ve kültü hakkında bilgi vermiştir (Allen ve Hayward, 2004: 107 vd). 5. yüzyıla ait Sozomenos'un Kilise Tarihi ve 6. yüzyıla tarihlenen Prokopios'un tarihi kaynaklarında da konu ile ilgili bilgiler yer almaktadır (Gulowsen, 2001: 237). Prokopios, İmparator Jüstinianus'un romatizmasının kırk şehitlerin kalıntılarının bulunduğu S. Irene Kilisesi'nde nasıl tedavi edildiğini; *"Justinian kiliseye gittiğinde inancının ödülünü hemen aldı. Şehitlerden geriye kalan kutsal kalıntılardan akan yağ, mor bir sargı bezi ile imparatorun ayağına sarıldı"* sözleriyle anlatır. Prokopios, tedavi edilmesi imkânsız kabul edilen hastalıkların çaresinin hala kilisede yağa batırılarak hastalar üzerinde kullanılan mor sargıda olduğunu da eklemiştir (Procopius, I. VII; Cameron, 1996: 87).

16. yüzyılda Sivas'ı ziyaret eden Polonyalı Simeon ve Antakya Keşişi Macarius seyahatnamelerinde kutsal kırk şehitler hakkında edindikleri bilgileri aktarmışlardır (Mahiroğulları, 2001: 21, 46). Kırk Romalı askerinin şehit edildiği ve cansız bedenlerinin yakıldığı mekânlar hakkında bilgileri Simeon ve Macarius'un seyahatnamesinden öğrenmekteyiz. Konu hakkında fazla bilgi vermeyen Simeon, askerlerin Çayırağzı denilen yerde şehit edildiğini ve bu alanın Hristiyanlar tarafından kutsal kabul edilerek, ziyaret edildiğini kaydetmiştir (Mahiroğulları, 2001: 21). Macarius ise seyahatnamesinde yerli halktan edindiği bilgileri detaylı şekilde kaydetmiştir. Askerlerin şehit edildikleri gölün artık kuru bir alandan ibaret olduğunu anlatan seyyah, şehitlerin kemiklerinin gömüldüğü yerde yöre halkı tarafından ağıatma olarak adlandırılan su kaynağının bulunduğu bahsetmektedir. Macarius'un yöre halkından edindiği bilgiye göre yer yıl bayram sabahında bu suyun döküldüğü yere mucize olarak iki balık gelmiş. Şehitlerin bedenlerinin ateşe verildiği alanı da inceleyen Macarius, alanın surların dışında eski bir kilisenin yanında yer aldığını ve burada Ermeni mezarlığının bulunduğunu aktarmıştır (Mahiroğulları, 2001: 47; Belfour, 1836: 444).

Kırk Hristiyan Romalı askerinin şehit edildiği göl günümüzde Sivas'ta Çayırağzı olarak da bilinen Üçlerbey Mahallesi'nde Çukurpınar mevkiinde yer almaktadır. Göl alanı Macarius'un da belirttiği üzere kurak bir arazi olarak karşımıza çıkmaktadır (Resim 1). Bölge, yerli halk tarafından Kırklar ya da Kırk Azizler gibi isimlerle de anılmaktadır. Macarius'un, askerlerin cansız bedenlerinin ateşe verildiğini tarif ettiği alanda ise bugün Temeltepe 5. Piyade Er Eğitim Tugay Komutanlığı arazisi içinde kalan Surp Kevork Kilisesi ve Ermeni mezarları yer almaktadır (Resim 2).

Kutsal Şehitlere Adanan Yapılar ve Kültürün Sanattaki Yansımaları

Hristiyanlık dünyasında büyük saygı duyulan aziz şehitler adına farklı coğrafyalarda kilise, manastır ve sunaklar yapılmıştır. Kült, M.S. 373 yılında Aziz Basileios tarafından serbest bırakılmış ve sonrasında Caesaria'da kırk şehitler onuruna kutsal alanlar yaptırılmıştır (Destephen, 2015: 69). Nyssalı Gregorius, M.S. 380'lerde arkadaşı Ampilochios'a yazdığı

mektupta, kırk şehitler anısına yaptırmak istediği kilisenin planından detaylı olarak bahsederek, inşası için bazı maddi sıkıntılar yaşadığını anlatmaktadır. (Silvas, 2007: 196-202).

Anonim bir Orta Çağ Süryani kroniğinde kaydedilen bilgiye göre, Amida (Diyarbakır) piskoposu John Sa’ārā zamanında (M.S. 483-502) şehirde kutsal şehitler adına büyük ve görkemli bir kilise yaptırılmıştır. Bu kilise M.S. 503 yılında yaşanan Pers kuşatmasından sağ kalanlar için sığınak olmuştur (Palmer, 1990: 116).

Mardin’de Mor Behnam ve kız kardeşi Sara adına M.S. 569 yılında inşa edilen kilise kırk şehitlerin kutsal kalıntılarının bir kısmını içerdiği için Kırk Şehitler Kilisesi olarak adlandırılmıştır (Uygur, 2015: 93).

Bulgaristan’ın Veliko Tırnova kentindeki en ünlü Orta Çağ yapısı olan Aziz Kırk Şehitler Kilisesi Bulgar Kralı II. İvan Assen döneminde, 1230 yılında inşa edilmiştir. Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle kilise camiye dönüştürülmüş ve barındırdığı duvar resimlerinin çoğu tahribata uğramıştır (Sakkeliariou vd, 2010: 501-506).

Sebasteia’nın aziz şehitleri onuruna geniş coğrafyada yapılan kilise ve tapınak gibi kutsal yapıların yanında bazı yerleşim yerlerine de kırk şehitlerin adının verildiği görülmektedir. Sivas ili Zara ilçesi sınırlarında yer alan Yeşildere köyünün, eski isminin Kırk Şehitler Köyü olması buna bir örnektir.

M.S. 4. yüzyılda Kapadokya’dan yayılan kırk şehitler kültü, Geç Antik Çağ’daki en başarılı temalardan biri olmuştur. Donmuş gölde bekleyen askerler ve gölün kenarındaki hamama giren askerin betimlendiği sahne uzun yıllar boyunca popüler kalmayı başarmıştır (Resim 3). Bu sahnenin unutulmamasının başlıca sebebi, Aziz Basileios, Aziz Nyssalı Gregorius ve Nazianzus’lu Gregorius gibi kilise babalarının kutsal şehitlerin hikâyelerine; vaazlarında ve mektuplarında sık sık yer vermiş olmasıdır (Leemans, 2000: 115).

Aziz şehitlerin kültü kutsal yapıların duvarlarında ve ikonalarda yıllar boyunca çok popüler bir tema olarak kullanılmıştır. Kutsal şehitlerin tasvirleri sahnenin diğer detaylarıyla birlikte verilerek olayın vurgulandığı örnekler ile sahnenin hiçbir detayı verilmeksizin askerlerin büst veya boydan tasvirlerinin verildiği örnekler olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Askerlerin otuz dokuzunun ismi ve fiziksel özellikleri kısaca Fournalı Dionysos tarafından Ressamın Rehberi isimli eserde kaydedilmiştir (Hetherington, 1990). Sahnenin geleneksel anlatımında bir gölün içinde veya önünde yarı çıplak halde bekleyen askerler tasvir edilir. Bizans sanatında özellikle imanının vurgulandığı sahnelerde acının ifade edilmesi genellikle tercih edilmezken, gölün ve çıplaklığın tasvir edildiği örneklerde askerlerin yüzünde ve beden dillerinde bu ifade kullanılmıştır. Kırk şehitlerin erken dönem örneklerinde rastlanılmayan endişeli ve acılı yüz ifadesi, 10. yüzyıldan itibaren tasvirlerde görülmeye başlanmıştır. Sahnenin ikonografik ve ideolojik özellikleri vaftiz sahnesini çağrıştırmaktadır. Su, vaftiz olgusunda arınmanın sembolik anlatımına aracılık ederken; kırk şehitler anlatısında

suyun sebep olduğu ölüm ile gelen ölümsüzlük ve imanın gücü vurgulanmıştır (Barut, 2017: 75-76).

İtalya'da Palatine yamaçlarında yer alan Santa Maria Antiqua Kilisesi'nin sol koridorundaki kırk şehitler tasvirinde donmuş gölün içinde işkence gören askerler arka arkaya sıralanmış halde tasvir edilmiştir. Tasvirde su ile vaftiz olgusunun çağrıştırıldığını dile getiren A. Kalas, askerlerin yüzlerinde acı ifadesinin bulunmadığını belirtir (Kalas, 2004: 204-208).

Askerlerin yüzlerindeki dingin ifade, 10. yüzyıldan itibaren yerini çekilen bedensel acıyı yansıtan tasvirlerle bırakmıştır. Bu sahnenin Bizans İmparatorluğu'nda 726-843 yılları arasında tasvirlerin yasaklandığı ikona kırıcı dönem sonrasında günümüze gelebilmiş en erken tarihli taşınabilir örnekleri, Berlin'deki Bode Müzesi'nde sergilenen 10. yüzyıla ait fildişi ikona ile Hermitage Müzesi'nde bulunan 11/12. yüzyıla tarihlenen fildişi ikonadır (Barut, 2017: 76) (Resim 4).

Aziz Basileios ve Aziz Gregorius başta olmak üzere kilise babaları sayesinde Kapadokya bölgesinde büyük saygı gören kırk şehitler, bölgedeki kiliselerin duvarlarında popüler bir tema olarak kullanılmıştır. 1216-17 yıllarına tarihlenen Ürgüp'teki Şahinefendi Kırk Şehitler Kilisesi'nde yapılan restorasyon çalışmasında tavandaki isli tabakanın temizlenmesiyle kırk şehitler sahnesi açığa çıkarılmıştır (Pelosi vd, 2013: 103) (Resim 5).

Ortodoks Süryani geleneğinde kırk şehitlere adanan en önemli merkezlerden biri Mardin Kırklar Kilisesi'dir. Diğer Ortodoks Süryani kiliselerinde olduğu gibi Kırklar Kilisesi'nde de liturjinin bir parçası olarak Süryani geleneğinde önemli yer tutan bez ikonalar mevcuttur. Geleneğin son temsilcisi olan Nasra Şimmes Hindi kırk şehitleri bez ikonalara işlemiştir (Barut, 2017: 77) (Resim 6).

Kapadokya'dan yayılarak doğuda ve batıda geniş bir coğrafyada kutsal mekânların duvarlarında yer alan kırk şehitler betimlemesinin en tanınmış örneklerine Şahinefendi Kırk Şehitler Kilisesi'nde, Kıbrıs Gazimagusa'daki Aziz Peter ve Paul Kilisesi'nde ve Sicilya'daki Santa Lucia Kilisesi'nde rastlanılmaktadır. Orta Çağ'da Aziz Lucia onuruna inşa edilen kilisede kırk şehitlere adanmış küçük bir şapel yer almaktadır. Şapelde 9-11. yüzyıl arasına tarihlendirilen, kireç taşı üzerine kazınmış pasajlar ve kutsal şehitleri betimleyen duvar resimleri yer almaktadır (Pelosi vd, 2013: 103; Walsh, 2013: 193; Peers, 2010: 86-88).

Kırk şehitler tasviri kutsal mekânlar ve ikonalar dışında zamanla mühürlerin üzerinde de görülmeye başlamıştır. Washington D.C.'deki Dumbarton Oaks Müzesi'nin koleksiyonunda yer alan 10. ve 11. yüzyıllara ait iki mühürde Sebasteia'da şehit edilen kırk askerden birisi olan Aziz Nikolaos'un tasvirinin yer aldığı düşünülmektedir. Mühür üzerinde adı geçen Mesonakta'nın kesin olmayan bir bilgiye göre kırk şehitler adı ile anılan bir gölün yakınında yer aldığı söylenir. Bu bilgiden yola çıkarak mühür üzerindeki figürün Sebasteia şehitlerinden Aziz Nikolaos olabileceği ileri sürülmektedir. Ancak bu bilginin doğruluğu net değildir

(Nesbitt ve Oikonomides, 1996: 103) (Resim 7). Yine aynı müzede Sebasteia’nın Kırk Şehidi’nin betimlendiği, 13. yüzyıla ait mozaik bir ikona sergilenmektedir (Pavlovic, 2008: 293).

Sonuç

Roma İmparatorluğu’nun doğusundaki Kapadokya Eyaleti içerisinde yer alan Sebasteia, Hristiyanlar arasında inançları uğruna şehit edilen kırk Romalı asker ile tanınmaktadır. Sebasteia’nın şehitlerinin popüleritesi, Anadolu dışında kendilerine adanmış çok sayıda kilise ve Hristiyan sanatında çok sık kullanılmış olmalarıyla kanıtlanabilir. Askerlerin cansız bedenleri Hristiyanlarca kutsallaştırılmasını diye yakılmış olsa da, kırk askerin kültü Aziz Basileios tarafından serbest bırakılana kadar yaklaşık 50 yıl boyunca gizli şekilde taraftar bulmaya devam etmiştir. Sebasteia’nın Kırk Şehidi kültüne en büyük hizmeti şüphesiz Caesaria piskoposu Aziz Basileios ve ailesi vermiştir. M.S. 373’te Kapadokya bölgesinde kırk şehit kültürünü serbest bırakan Basileios, askerler onuruna kiliseler yaptırarak kültürün diğer bölgelerde tanınmasını teşvik etmiştir. Basileios’un kardeşi olan Nyssalı Gregorius’un arkadaşına yazdığı mektupta, yaşadığı maddi sıkıntılara rağmen kırk asker adına kilise yaptırmaktan vazgeçmediği görülmektedir. Basil ve ailesi himaye ettikleri şehitlere ait kalıntıları diğer kilise babaları ile paylaşarak, kırk şehitler adına farklı coğrafyalarda kiliseler yapılmasını sağlamıştır. Basileios, Gregorius, Ephrem ve Ioannes Khrysostomos gibi kilise babaları ile Sozomenos ve Prokopios gibi kilise tarihçileri sayesinde kırk şehitler teması uzun yıllar boyunca unutulmayarak, doğuda ve batıda farklı bölgelere taşınmıştır.

Kırk askerin şehit edildiği ve cansız bedenlerinin yakıldığı mekânların tespiti konusunda 17. yüzyılda Sivas’ı ziyaret eden seyyahlar Simeon ve Macarius bize yardımcı olmaktadır. Özellikle Macarius’un yöre halkından edinerek verdiği bilgiler daha detaylıdır. Hristiyanlar tarafından kutsal kabul edilen ve Çayırağzı olarak da bilinen Üçlerbey Mahallesi’ndeki Çukurpınar mevkiinde yer alan kurumuş göl alanı üzerinde günümüzde yapılaşmaya izin verilmemektedir. Sebasteia’nın Kırk Şehidi ile bağlantılı olarak kutsal kabul edilen diğer bir alan Surp Kevork Kilisesi, Çukurpınar mevki ile birlikte inanç turizminde önemli birer merkez haline getirilebilir. Nitekim Hristiyanlığın erken dönemlerinden itibaren büyük saygı gören kırk şehitler kültü günümüzde hala geniş bir coğrafyada kutlanmaya devam etmektedir. Ayrıca söz konusu alanlarda detaylı bilimsel araştırma ve kazı çalışması yapılması ile konu hakkında daha kesin sonuçların elde edilmesi muhtemeldir.

Kaynakça

- ALLEN, Pauline, HAYWARD, C. T. R; *Severus of Antioch*, London and Newyork, 2004.
- BARUT, Ferda; "Kırk Martirler Kültü ve Doğu Hristiyan Sanatındaki Yansımaları", *Uluslararası XVIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 22-25 Ekim 2014 Aydın*, Efeler Belediyesi Kültür Yayınları, Aydın 2017, s. 71-78.
- BELFOUR, F. C; *The Travels of Macarius, Patriarch of Antioch*, V. 2, London, 1836.
- BETTEN, Francis S; "The Milan Decree of A. D. 313: Translation and Comment", *The Catholic Historical Review*, V. 8/2, 1992, s. 191-197.
- BUCKLE, David Purdy; "The Forty Martyrs of Sebaste: A Study of Hagiographic Development", *Bulletin of the John Rylands Library* 6, 1921-22, s. 352-360.
- CAMERON, Averil; *Procopius and the Sixth Century*, University of California Press, California, 1996.
- Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, V. 3, (Ed. John Nesbitt and Nicolas Oikonomides), Washington D.C, 1996.
- DAM, Raymond Van; *Becoming Christian: The Conversion of Roman Cappadocia*, University of Pennsylvania Press, Pensilvanya, 2003.
- DESTEPHEN, Sylvaian; "Martyrs Locaux et cultes civiques en Asie Mineure", *Desdieux civiques aux saints patrons (IV-VII siecle)*, Paris, 2015, s. 59-116.
- Gregorii Nysseni Opera X.1: Gregorii Nysseni Sermones*, (Ed. O. Heil, J. P. Cavaros, O. Lendle), Brill, Leiden, 1990.
- GULOWSEN, Kirstin; "The Cult of the Forty Martyrs on Forum Romanum", *Late Antiquity: Art in Context*, Museum Tusculanum Press University of Copenhagen, Copenhagen, 2001, s. 235-248.
- HAGEDORN, Dieter; "PUG I 41 und die Namen der vierzig Martyrer von Sebaste", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, S. 55, 1984, s. 146-153.
- HAKMAN, Meral; "Son Pagan İmparator Lulianus Apostata'nın Caesaria ile Düşmanca İlişkilerinin Sebebi", *History Studies*, S. 5/1, 2013, s. 199-209.
- HETHERINGTON, Paul; *The Painter's Manual of Dionysius of Fournia*, Oakwood Publications, 1990.
- İSRAEL, Hadrian Mar Elijah Bar, YACOUB, Chabril Bar; *The Forty Martyrs of Sebaste*, Nazarian Foundation, 2014.
- İZNİK, Erkan; "Pagan Bir İmparatorluğun Hristiyan İmparatorluğa Dönüşümü", *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, S. 49, 2009 Ankara, s. 41-76.
- KALAS, Gregor A; "Topographical Transitions: The Oratory of the Forty Martyrs and Exhibition Practices in the Early Medieval Roman Forum," in *Santa Maria Antiqua al Foro Romano cento anni dopo. Atti del colloquio internazionale, 5-6 maggio 2000*, Roma, 2004, s. 201-213.
- KARLİN-HAYTER, Patricia; "Passio of the XL Martyrs of Sebaste: The Greek Tradition; The Earliest Accounts", *Analecta Bolandiana* 109, 1991, s. 249-305.
- KAZHDAN, Alexander, SEVCENKO, Nancy Patterson; "Forty Martyrs of Sebasteia", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. 2, New York, 1991, s. 799-800.
- LEEMANS, Johan; "Schoolrooms for Our Souls, The Cult of the Martyrs: Homilies and Visual Representations as a Locus for Religious Education in Late Antiquity", *Paedagogica Historica* 36, N. 1, 2000, s. 113-127.
- LİMBERİS, Vasiliki M; *Architect of Piety The Cappadocian Fathers and the Cult of the Martyrs*, Oxford University Press, New York, 2011.

- MAHİROĞULLARI, Adnan; *Seyyahların Gözüyle Sivas*, İstanbul, 2001.
- MOREAU, P. Rene; *Saints et Saintes de Dieu, Maison Alfred Name at Fils*, Paris, 1924.
- PALMER, Andrew; *Monk and Mason on the Tigris Frontier*, Cambridge University Press, 1990.
- PAVLOVIĆ, Dragana; "The Cult and Iconography of Forty Martyrs of Sebasteia in the XIII Century Serbia", *Seventh International Symposium Niš and Byzantium Niš, 3-5 June, 2008*, s. 293-305.
- PEERS, Glenn; "Finding Faith Underground: Visions of the Forty Martyrs Orato at Syracuse", in *Looking Beyond: Visions, Dreams and Insights in Medieval Art and History*, Princeton University Press, Princeton, 2010, s. 84-106.
- PELOSI, Claudia, AGRESTI, Giorgia, ANDALORO, Maria, BARALDI, Pietro, POGLIANI, Paola, SANTAMARIA, Ulderico; "The Rock Hewn Wall Paintings In Cappadocia (Turkey) Characterization Of The Constituent Materials And A Chronological Overview", *E-Preservation Science 10*, 2013, s. 99-108.
- PESTHY-SIMON, Monika; *Isaac, Iphigeneia, Ignatius, Martyrdom and Human Sacrifice*, Central European University Press, Newyork, 2017.
- PROCOPIUS; *On Buildings*, Vol. 7, (Çev. H. B. Dewing), Harvard University Press, London, 1940.
- SAKELLARIOUA, E, ZORBAA, T, PAVLIDOUA, E, ANGELOVAB, S, PARASKEVOPOULOSA, K. M; "The Byzantine Church of '40 Holy Martyrs' in Veliko Turnovo, Bulgaria: Pigments and Technique", *7th International Conference of the Balkan Physical Union*, 2010, s. 501-506.
- SEVCENKO, Nancy Patterson; "The Posthumous Miracles of St. Eustrations on a Sinai Templon Beam", *Byzantine Religious Culture. Studies in Honor of Alice-Mary Talbot*, (Ed. D. Sullivan, E. Fisher, S. Papaioannou), Brill, Leiden, 2012, s. 267-287.
- SILVAS, Anna M; *Gregory of Nyssa: The Letters Introduction, Translation and Commentary*, Brill, Leiden, 2007.
- STEPHENSON, Paul; *Büyük Konstantin*, (Çev. Gürkan Ergin), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.
- UYGUR, Hatice Kübra; "Kültürel Doku İçinde Mardin Süryanilerinin Kutsal Mekân Efsaneleri", *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Bilim Dalı Doktora Tezi*, Ankara, 2015.
- WALSH, Michael J. K; "The Re-emerge of the Forty Martyrs of Sebaste in the Church of Saint Peter and Paul, Famagusta Northern Cyprus", *Journal of Cultural Heritage 8*, 2007, s. 81-86.
- _____. "A Spectacle to the World, Both to Angels and to Men: Multiculturalism in Medieval Famagusta, Cyprus, as seen through The Forty Martyrs of Sebaste Mural in the Church of Saints Peter and Paul", *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology & Heritage Studies*, Vol1/ 3, 2013, s. 193-218.
- YOUSEF, Youhanna Nessim; "Shaping Coptic Christian Identity: Severus and the Adoption in Egypt of the Cult of the Forty Martyrs", *Christian Shaping Identity from the Roman Empire to Byzantium*, *Studies Inspired by Pauline Allen*, Brill, Leiden, 2015, s. 342-363.

Ekler

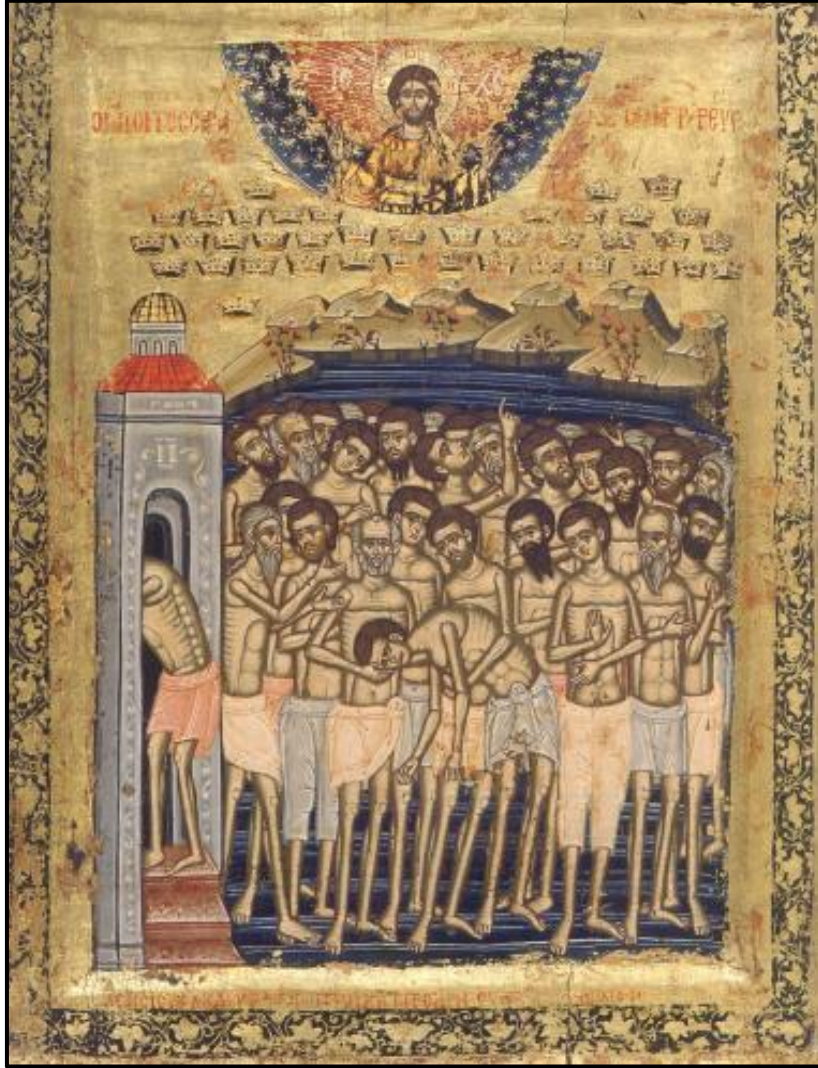
Resim. 1. Kırk Romalı Askerin Şehit Edildiği Çukurpınar Mevkii (H. Kaya Hasdemir Arşivi).

Resim. 2. Surp Kevork Kilisesi (H. Kaya Hasdemir Arşivi).

Resim. 3. Donmuş Gölde Bekleyen Askerler ve Gölün Kenarındaki Hamama Giren Asker Sahnesi (Petit Palais Musée des Beaux-Arts Koleksiyonu).

Resim. 4. Bode Müzesi'nde Sergilenen Fildişi İkona (Walsh, 2013: 207).

Resim. 5. Şahinefendi Kilisesi, Restorasyon Sonrası Ortaya Çıkarılan Sebasteia'nın Kırk Şehidi (Pelosi, 2013: 101).

Resim. 6. Kırk Şehitler Bez İkona (Barut, 2017: 79).

Resim. 7. Kırk Şehitten Birisi Olan Aziz Nicholas'ın Tasvir Edildiği Düşünülen Mühür (Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, 103).

